

PROF. DR. SELİM ÇETİNER

Sabancı Üniversitesi
selim.cetiner@tematik.com.tr

Patates nasıl Avrupalı oldu?

Patates kimi zaman kültürel, kimi zaman dinsel kimi zaman da politik nedenlerle Avrupa toplumları tarafından uzun yıllar benimsenmedi. Bununla birlikte onun insan gıdası ve hayvan yemi olarak değerini anlayıp tarımını başlatan önder üreticilerin sayesinde bu ürün, Avrupalıların gıda güvencesine kavuşmalarında ve toplumsal dönüşümlerinde çok önemli bir rol oynadı.

Geçen sayıda Güney Amerika'da gelişen antik uygarlıkların özellikle de And dağlarındaki İnkaların kültürlerinde patates ve akrabası yumrulu bitkilerin ne denli önemli bir yer tuttuğunu ve bunun nedenlerini anlatmıştım. Günümüzde dünyanın dördüncü temel besin bitkisi konumundaki patatesin Avrupa'ya gelişini ve toplumların dönüşmesindeki önemli rolünü de bu sayıda anlatmaya çalışacağım.

Patatesin Avrupa'ya ilk olarak nasıl ve ne zaman geldiği de üzerinde epey tartışılan bir konu ve uzmanlara göre kesin tarihi tespit etmek pek mümkün değil. Bunun nedeni de o zamanlar için her ikisi de Amerika orijinli olan patates (patata) ve tatlı patates (batata) için kullanılan isimlerin birbiriyle karıştırılması. Bu isim kargaşası sadece halk arasında değil, o zamanın bazı botanikçileri arasında da yaşanıyor. Hâlbuki botanik açıdan, *Solanum tuberosum* (patata) modifiye olmuş bir yer altı gövdesi iken, *Ipomea batatas* (batata) şişkinleşmiş bir kök ürünü. Bu isim karışıklığını da göz önünde bulundurarak yapılan arşiv çalışmalarından elde edilen son bulgular patatesin ilk defa Kanarya adalarına getirilip yetiştirildiğini ve oradan Belçika'nın Anvers (1567) ve Fransa'nın Rouen (1574) limanlarına gönderildiğini gösteriyor. Bu şekilde bir patates üretimi için de Kanarya adalarına ilk defa 1562 yılı gibi geldiği tahmin ediliyor. Bu tarih ise Pizarro'nun ilk defa Peru'yu keşfettiği 1532 yılından 30 yıl kadar sonrasını işaret ediyor. Hâlbuki mısır, biber, domates, tatlı patates ve kasava gibi diğer Yeni Dünya bitkileri Kristof Kolomb'un daha ilk seferinde yani 1492 yılı ya da hemen sonrasında keşfedilmişlerdi.

Sadece Fransa'da değil çoğu ülkede patates botanik bahçelerinde ya da süs bitkisi olarak yetiştirilirken, patatesin insan gıdası ve hayvan yemi olarak değerini ilk anlayıp tarımını başlatan önder üreticiler oluyor.

İstenmeyen bir ürün

Bu gecikmenin nedeni, önceki yazıda da belirtildiği gibi Peru'nun ve diğer patates yetiştirilen bölgelerin daha sonra keşfedilmesi yanında, patatesin işgalci İspanyollar tarafından pek de benimsenmemesi gibi görünüyor. İnkâ İmparatorluğu'nu ele geçirerek nüfusun önemli bir kısmını katleden ve geri kalanını da altın ve gümüş madenlerinde köle olarak çalıştıran İspanyollar chuño'yu yine bu köleleri çalıştırmakta kullanmışlarsa da patatesi ilk başlarda bu geri kalmış yerlilerin tükettiği istenmeyen bir ürün olarak görüyorlardı. Nitekim tatlı patatesin patatese nazaran çok daha öncelenden Avrupa'ya getirilip yetiştirilmeye başlanması bunu teyit ediyor.

Sevil'de Carmelite tarikatı tarafından işletilen bir hastanenin 1573 ve 1576 yıllarına ait satın alma kayıtlarından patatesin ilk defa İspanya'da Sevil civarında 1570'lerin başında yetiştirilmeye başlandığı; aynı tarikatın 1584 yılında Cenova yakınlarında kurdukları manastırla birlikte patatesi İtalya'ya getirdikleri tahmin ediliyor. İtalyanların trüf mantarına benzeterek "taratouffli" adını verdikleri patates böylelikle Po vadisinde yetiştirilmeye başlıyor. Almanca patates için kullanılan "erdapfel" (yer elması) yanında "kartoffel" kelimesi de muhtemelen bu İtalyanca deyimden türetilmiş.

Buna rağmen patatesin Avrupa'da benimsenmesi, yetiştirilip tüketilmesi epey bir zaman alıyor; örneğin Fransa'da 170 yıl sürüyor. Patatesin Avrupa serüveni ve Avrupa toplumunun dönüşümü üzerine çok sayıda araştırma ve tez çalışması olduğunu ve binlerce sayfa kitap yazıldığını belirterek bu gecikmenin nedenlerini üç grupta özetleyelim.

Cüzzam hastalığıyla özdeşleşmişti

Yukarıda da belirttiğim gibi Peru'yu ve Güney Amerikanın batı kısmını işgal eden İspanyollar, patatesi ve patatesin İnkaya uygarlığı üzerindeki önemini görmemiş, tüm çabalarını altın ve gümüş madenlerini sömürmeye odaklanmışlar. Hatta Eski Dünya'dan getirdikleri buğday ve arpa gibi ürünlerle buraların tarımsal üretimini dönüştürmeye de çalışmışlardı. Yine buradaki kültürler ve doğal kaynaklar ile ilgili yazışmalar ve raporlar da rekabet içinde oldukları İngilizlerden ve diğer Avrupa devletlerinden özenle saklanmıştı.

İkinci önemli bir neden, zehirli olduğu düşünülen patatesin ki gerçekten de o günkü çoğu patates çeşidi için bu doğrudu, çeşitli hastalıklara neden olduğu endişesiydi. Nitekim orta çağlarda Paracelsus'la başlayan "imza doktrini", bitkilerin yaratan tarafından işaretlenerek hangi hastalığın tedavisinde kullanılabileceğini gösterdiği iddia ediyordu. Örneğin, cevizin beyne benzeyen girintili-çıkıntılı yapısı bunun akıl hastalıkları tedavisinde kullanılacağını işaret ediyordu. O günkü patates yumrularının farklı renkleri ve ecüş-bücüş yapısı ise cüzzam hastalarının deforme olmuş uzuvlarına benzediği için patatesin cüzzam hastalığına neden olduğuna kesin gözle bakılıyordu. İncil'de patatesten hiç bahsedilmiyor olması da dindarlar için yeterli red nedeniydi.

Yine önemli bir engel de Romalılardan beri Avrupa'nın hemen bütününde tarımda kullanılan üç yıllık ürün münavebe sistemiydi. İlk yıl buğday ve çavdar gibi kışlık tahıllar, ikinci yıl bahar aylarında yulaf veya baklagiller ekilir, üçüncü yıl ise tarla nadasa bırakılırdı. Bu nadas sistemi kırsal halk ve yönetimler kadar o kadar benimsenmişti ki bireysel bir teşebbüsle araya patates sokmak neredeyse imkansızdı. Zamanla, nadasa bırakılan tarlalarda ve köy ortak meralarında yayılmaya bırakılan hayvanların ahırlara alınması ve böylece toplanan hayvansal gübrenin tarlalara serpilmesiyle yavaş yavaş değişen münavebe sisteminde nadas alanları yerini patates ekimine bırakır hale gelmiştir.

İlgi çeken diğer bir durum da patatesin Avrupa'da botanik bahçelerinden çıkarak ekim alanlarının yaygınlaşmasında

%90

Patatesin yaygınlaşmasıyla 1750-1850 yılları arasında Avrupa nüfusu yüzde 90 artarak 266 milyona yükseldi.

Katolikler ve Protestanlar arasındaki çekişmelerin hatta savaşların oynadığı önemli roldür. Fransa'da Hugenotlar ve İtalya'da Waldensianlar, Calvinist hareketi ilk benimseyenler olduğu gibi aynı zamanda ilerici tarım teknikleriyle patates tarımını ilk başlatanlar. Hugenotlar çoğunluğu tutucu Katolik olan Fransa'dan 1685 yılında sürülmeleriyle birlikte

patates tarımını ve modern tarım tekniklerini de Hollanda ve Almanya gibi kendilerine tolerans gösteren ülkelere götürmüşlerdir.

Bazı tarihçiler patatesin yaygınlaşması hususunda, botanikçi bilim insanları ile üreticilikle uğraşanlar arasındaki kopukluğa da dikkati çekiyor. Sadece Fransa'da değil çoğu ülkede patates botanik bahçelerinde ya da süs bitkisi olarak yetiştirilirken, patatesin insan gıdası ve hayvan yemi olarak değerini ilk anlayıp tarımını başlatan önder üreticiler oluyor.

Din savaşları patatesi yaygınlaştırdı

Kilisenin ve doktorların patatesi kötüleyen kampanyaları Fransa'da Besançon ve Burgonya parlamontalarının patates ekimini yasaklamalarına kadar varıyor. Bununla beraber, Katolik ve Protestan ülkeler arasında devam eden Otuz Yıl (1618-1648) Savaşları'nın neden olduğu kıtlıklar bütün kıtada hissediliyor. Bunun başlıca nedeni; savaşan orduların geçtikleri köylerdeki tahıl ambarlarını talan etmeleri ya da ekili tarlaları yakmaları. Zamanla, patatesin bu talana karşı oldukça güvenli bir ürün olduğu ortaya çıkıyor. Ürün toprak altında olduğundan bunu ne yakmak mümkün oluyor ne de askerlerin tarlalardan patates kazacak zamanları oluyor.

Patatese adanan bir hayat

Böylece patates ekim alanları, Fransa dışında kıta Avrupasının geri kalanında hızla artıyor. Patates savaşları da denilen Prusya ile Fransa arasındaki Yedi Yıl Savaşları'nda Prusya'nın Fransa'ya göre üstünlük kazanmasında Prusyalıların patates yetiştiriyor olmalarının önemli rol oynadığı düşünülüyor. Yine önemli bir nokta da bu savaş sırasında Almanlara tutsak düşen Fransız ordu doktoru/eczacısı Parmentier'in tutsaklığı döneminde hayatta kalmasını patatese borçlu olması. Parmentier Fransa'ya döndükten sonra hayatının geri kalanını patatesin nimetlerini ve halk beslenmesindeki önemini anlatmaya adanıyor. Nihayet 1772 yılında Paris Tıp Fakültesi patatesin yenilebilir olduğunu ilan ediyor. Ama patatese karşı direnç hâlâ devam ediyor; patates denemesini yürüttüğü hastane bahçesinin sahibi papazlar denemeleri yasaklıyorlar. Parmentier, bu sefer de Fransa Kralı 16. Louis ve Kraliçe Maria Antoinette'i ikna ederek saraya ait kraliyet bahçelerinde patates ekiliyor. Bu alanın etrafına silahlı nöbetçiler diken Parmentier, patatesler olduğunda bir gece asker nöbetçileri kaldırınca, patatesler meraklı ve ayrıca aç halk tarafından yağmalanıyor. Bu şekilde halkın patatesle tanışması da sağlanmış oluyor. Fransa'da patates

DÜŞÜNCELER

→ ekiminin 170 yıl gecikmeyle değil de daha önce gerçekleşmiş olması durumunda Fransız İhtilali'nin muhtemelen bu kadar geniş halk desteği bulamayacağı ve başarız olacağını ileri süren bazı tarihçiler de var.

“Patates kanı” devrimi geciktirdi mi?

Masal kıvamındaki bu olayların doğruluğu hâlâ tartışılabilir de gerçek olan 1500 - 1800 yılları arasında Fransa'nın genelinde 40'tan fazla, yani her 10 yılda bir kıtlık yaşanmış olması. Benzer kıtlıkların Avrupa'nın diğer bölgelerinde de sıklıkla yaşandığı biliniyor. Bunun nedeni olarak da halkın sadece ve sadece üç yıllık münavebeyle yetiştirdikleri tahıllara bağımlı diyetleri gösteriliyor. Nitekim Adam Smith (1776) Avrupa'da patatesin dünyanın diğer bazı bölgelerindeki pirinç gibi halk arasında popüler olması halinde aynı miktarda çok daha fazla kalori üreterek nüfusun hızla artabileceğini öne sürmüştü. Gerçekten de patatesin yaygınlaşmasıyla 1750-1850 yılları arasında Avrupa nüfusu 140 milyondan 266 milyona yükselmiş. Bu nüfus artışı da kentleşmeye ve Endüstri Devrimi'nin ihtiyaç duyduğu işgücünü sağlamaya büyük katkıda bulunmuş.

Aslında, patates karşıtlığı Fransa ile sınırlı değil. Karl Marx'ın din üzerindeki görüşlerinden önemli ölçüde etkilendiği Alman düşünür Ludwig Feuerbach da patatese son derece karşı bir duruş sergiliyordu. Feuerbach ve diğer solcu düşünürlere göre “patates kanı” Alman halkını zayıflatarak öngördükleri devrimin gecikmesine yol açıyordu.

Gıda güvencesi ilk kez patates ile sağlandı

Fransa'da patatesin yaygınlaşması için Parmentier'in kral desteğini alması gibi Prusya'da Kral Büyük Frederik ve Rusya'da Çariçe Katerina patates tarımının yaygınlaşması için her yola başvurmuş, hatta üreticilere bedava patates tohumluğu ve fide dağıtımını emretmişler. Böylece Fransa'dan Belçika'ya, Hollanda'dan Almanya'ya, Polonya'dan Rusya'ya kadar Avrupa'nın her tarafında gıda arz güvencesi açısından büyük sıkıntı yaratan sadece tahıla bağımlı diyetten patates ağırlıklı gıda üretimine geçerek tarihte ilk defa gıda arz güvencesi de sağlanmış oluyordu. Kimi tarihçilere göre hızla artan nüfusu beslemede başarıya kavuşan bir avuç Kuzey Avrupa ülkesi, böylece 1750-1950 yılları arasında neredeyse dünyanın tamamına hükmetmeyi de başarmışlardır².

Tek yönlü üretimin trajik sonucu

Patatesin kıta Avrupası dışında İrlanda, İngiltere ve İskoçya'ya gelmesi de hayli ilginç. İngilizler patatesi pek istemiyorlar, buğday gibi tahılları yetiştirmekten memnun görünüyorlar. Nüfusunun çoğu İngiliz arazi sahiplerine ait topraklarda marabalık yapan Katolik İrlanda halkı ise patatesi kısa sürede benimsiyor. Bu arada, 1750 yılında 3 milyon olan nüfusları da 1841'de 8 milyonu geçiyor. Tabii nüfusları ve etkinlikleri arttıkça hâlen yaşanmakta olan İrlanda İngiltere çekişmesi de başlıyor.

Ne var ki, patates monokültürüne dayalı mutluluk zinciri 1845-1848 yılları arasında patates tarlalarına musallat olan “mantari mildiyo hastalığı” patates üretimini yıllarca neredeyse yok edince, tarihte “İrlanda Patates Kıtlığı” olarak bilinen bir olayla iki milyona yakın insan açlık ve tifodan ölüyor, bir o kadarı da Avrupa ve Amerika'ya göç etmek zorunda kalıyor. Tarımsal üretimdeki bu tip monokültür uygulamalarının diğer ürün bitkileri için de her zaman benzer sıkıntılara neden olabileceği Türkiye'de henüz yeterince kavranmış görünmüyor.

Kimi Avrupa ülkelerinde uzun yıllar benimsenmemiş olsa da patatesin Avrupa toplumlarının gıda güvencesine kavuşmalarında ve toplumsal dönüşümlerinde nasıl önemli bir rol oynadığını gördükten sonra önümüzdeki sayıda patatesin bir sonraki yayılma macerasına ve bunun dünyanın diğer bölgelerindeki toplumsal etkilerine değineceğiz. ■

Dipnotlar

- 1: Hawkes, J. G. Ve J. Francisco-Ortega. The early history of the potato in Europe. Euphytica (1993). 70:1-7.
- 2: McNeill, W. H. How the potato changed the world history Social Research (1999). 66:67-83.